
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.124>
УДК 331.218.3:81'246.2

Т.П. Ткачук

Комунальний вищий навчальний заклад

«Вінницька академія неперервної освіти», м. Вінниця.

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ВИБІР МОВИ В БІЛІНГВАЛЬНИХ УМОВАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДВОХ ОПИТУВАНЬ, ПРОВЕДЕНИХ У ВІННИЦІ)

У статті схарактеризований один з факторів впливу на вибір української чи російської мови в білінгвальному середовищі, зокрема фінансове забезпечення родини респондента. Опитування проводили методом анкетування старшокласників міста Вінниці. У статті порівняно результати досліджень 2015 та 2019 рр.

Ключові слова: українсько-російська двомовність, мовне середовище, мовна ситуація, економічний фактор у виборі мови.

Двомовність, яка сформувалась історично на території України та Вінниччини зокрема, спричиняє так звану диглосію, що залежить від ситуації, у якій перебувають білінгви. Причин такого явища є чимало. Наприклад, Вільям Мак Грегор виокремлює так звані домени — контекстуальні фактори, що визначають вибір мови в певній ситуації, й ідентифікує домашні, освітні, адміністративні, соціальні та інші домени [8: 168]. У попередніх дослідженнях ми відстежили можливі впливи різних факторів, зокрема звернули увагу на взаємозалежність між обраною білінгвом мовою та мовою сім'ї [6], рівнем освіченості родини [4], урбанізованим соціумом [10], мовою однокласників та учителів [11], а також психологічними особливостями мовця [5].

Результатом попередніх опитувань стали проміжні висновки, які засвідчили значну роль російської мови в певних сферах, що можна пояснити тривалим політичним домінуванням російськомовних представників у часи Радян-

© Т.П. ТКАЧУК, 2019

ського Союзу, а також їхнім впливом на більшість сфер соціально-економічного життя країни в постколоніальний період, що триває до сьогодні.

Про вплив політичної еліти на мовний вибір говорять дослідники інших мов, наприклад, англійської, французької або ж мови австралійських аборигенів [8: 291]. Це, звичайно, не єдиний фактор впливу на розвиток білінгвізму. Саме тому з-посеред інших ми виокремили соціально-економічну сферу, вплив якої досліджували в 2015 р. [12].

Загалом вплив фінансового забезпечення сім'ї на вибір мови в білінгвальних (полілінгвальних) умовах майже не вивчали, хоча про взаємозв'язок між розвитком мови та станом соціально-економічного розвитку на прикладі різних країн говорять чимало лінгвістів [7; 8; 9]. П. Мітлер, наприклад, відзначає наявність соціального фактору, який особливо важливим є в підлітковому віці [9: 360]. Соціолінгвіст Р. Белл звертає увагу на важливу роль соціокультурних факторів, виокремлюючи три найважливіших: 1) кількість мов у державі і відсоток носіїв кожної з них; 2) географічна та соціально-економічна ситуація; 3) демографічні фактори [1: 223]. Д. Чернов деталізує поняття «соціальний фактор», трактуючи його як соціоекономічний, а також до соціального зараховує освітній статус батьків і рівень упорядкованості домашнього середовища [7: 5]. Системні дослідження щодо важливості соціально-економічного фактору в процесі формування моральних цінностей дітей провів Мелвін Кон. Він відстежив не лише значний вплив соціального класу та стратифікації на цінності батьків, але й виокремив помітну залежність цінностей підлітків від соціально-структурної позиції сім'ї. Таку кореляцію було простежено на прикладі двох країн — США та Польщі [3: 275 — 299]. Це дало нам привід зробити припущення, що може бути взаємозв'язок між мовою, яку обирає дитина в умовах диглосії, та соціально-економічним місцем сім'ї в соціальній ієрархії суспільства.

Як бачимо, жоден зі згаданих науковців не пов'язує економічний (фінансовий) фактор впливу з вибором мови в білінгвальних умовах, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Наша гіпотеза полягає в тому, що в ситуації вибору мови для спілкування (української чи російської) одним із факторів впливу може бути соціально-економічний чинник, зокрема рівень фінансового забезпечення сім'ї, у якій росте старшокласник. Окрім цього, імовірним додатковим індикатором впливу на мовне перемикання є соціально-економічна криза, яку переживає Україна впродовж 5 років. Зрозуміло, що відповіді, отримані в результаті анкетування, не можуть дати об'єктивної інформації ні щодо реального фінансового стану сім'ї підлітка, ні щодо кореляції такого стану з мовою респондента. Цілком імовірно, що, відповідаючи на питання про фінансове забезпечення родини, деякі старшокласники видавали бажане за дійсне або ж умисне приховували реальну інформацію. Однак визначена нами тенденція може стати приводом для ретельнішого дослідження за допомогою інших соціологічних методів, наприклад, інтерв'ю.

Уперше опитування щодо зв'язку між фінансовим забезпеченням родини та мовою, яку обирає білінгв, ми провели в 2015 р. Стандартний блок питань, які ставили в кожному дослідженні, стосувався мови спілкування в різних ситуаціях (з батьками, друзями, незнайомцями тощо).

Для оцінювання впливу економічного чинника було обрано п'ятирівневу шкалу, яку переважно використовують у таких опитуваннях [2: 7]:

1. Ми собі ні в чому не відмовляємо.
2. Грошей вистачає, але зайвих немає.
3. Грошей ледь вистачає до зарплати.
4. Грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше.
5. Важко сказати.

Метод кейс-стаді, який ми використовували, дає змогу визначити тренди зв'язку аналізованих змінних. Опитування проводили серед учнів 11 класів різних вінницьких шкіл: спеціалізованих (фізико-математичних, технічних та гуманітарних гімназій і ліцеїв), звичайних та однієї приватної школи.

Порівнювати дані, отримані в 2015 та 2019 рр., складно, адже опитування проводили в різних умовах. Наприклад, старшокласників, які навчалися в ліцеї міста Вінниці в 2015 р., було 45, а в 2019 р. — 30. Важко дотриматися пропорції в кількості респондентів з периферійних шкіл й учнів з ліцеїв, гімназій тощо. Тому усереднені результати (анкетуванням охоплено до 25% від загальної кількості старшокласників на момент опитування: відповідно 336 учнів у 2015 й 349 у 2019 рр.) можуть вказувати на певні тенденції, хоча порівняльний аналіз не дає підстав для однозначних висновків.

Аналіз результатів за 2015 та 2019 рр., який здійснювали за допомогою програми SPSS, засвідчує, що за шкалою фінансового стану (ФС) найнаповненішою за розподілом відповідей стала група «Грошей вистачає, але зайвих немає», яка включає 73% усіх відповідей у 2015 р. та 57% у 2019 р.

Для зручності оперування даними ми укрупнили категорії доходу, перекодувавши шкалу ФС на компактнішу з трьома рівнями: «Високі статки», «Середні» та «Низькі». Анкети респондентів з відповіддю «Важко сказати» (11% у 2015 та 7% у 2019 рр.) вилучили з опитування, оскільки це майже не впливало на результати аналізу отриманих даних.

Стандартний блок дослідження засвідчив незначне зростання використання російської мови в багатьох сферах життя підлітків порівняно з 2015 р. (Рис. 1 — 4).

Невелике зростання кількості респондентів, що користуються українською, є лише у відповідях на питання «Якою мовою спілкується твій тато?»: 68% у 2015 й 69% у 2019 рр., однак таку різницю не можемо вважати достовірною.

У 2015 р. ми не пропонували в анкеті питання щодо користування соціальними мережами, оскільки не вважали його важливим фактором

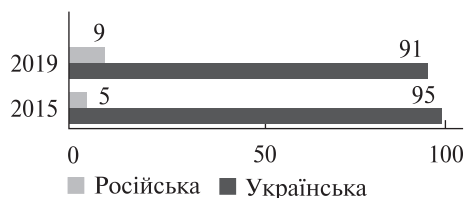

Рис. 1. Яку мову вважаєш рідною?

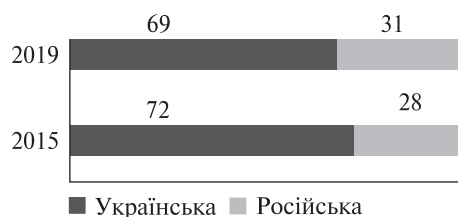

Рис. 2. Якою мовою спілкується твоя мама

Рис. 3. Якою мовою спілкуєшся з друзями

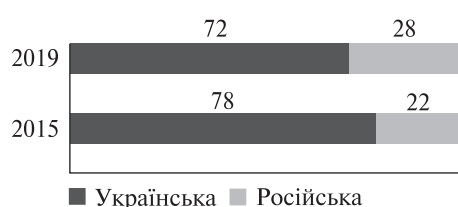

Рис. 4. Якою мовою спілкуються твої друзі

впливу на вибір мови. Однак упродовж останнього часу ситуація істотно змінилася. Помітною є тенденція до збільшення впливу соцмереж, що можна відстежити за Рис. 5, де впадає у вічі скорочення кількості користувачів українською мовою протягом чотирьох років.

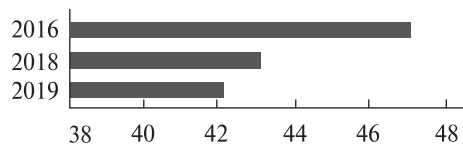

Рис. 5. Українською мовою в соцмережах користуються (%)

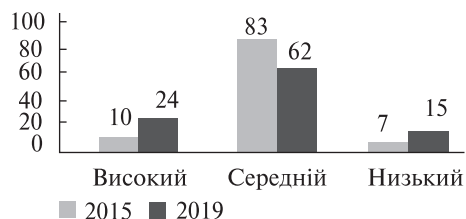

Рис. 6. Фінансовий стан сім'ї

Порівнюючи ФС у двох опитуваннях, ми помітили значні зміни в результатах: відбувся суттєвий перерозподіл між групами сімей з високими, середніми та низькими статками (Рис. 6).

Як бачимо, збільшилася кількість родин з високими статками і водночас зменшилася (за рахунок зростання в інших категоріях) кількість сімей з середніми статками. Такий перерозподіл вплинув і на ідентифікацію респондентами рідної мови (Рис. 7, 8).

Анкетування, проведене в 2019 р., засвідчує зменшення кількості респондентів, які вважають рідною мовою російську, серед сімей з високими статками, натомість збільшилась частка таких старшокласників у родинах із середніми (на 3%) та низькими (на 14%) статками.

Така ж тенденція зберігається і в ситуації спілкування з рідними та друзями. Найпомітнішою є різниця в даних серед сімей з високими статками: на питання «Якою мовою спілкуєшся з мамою?» у 2015 році

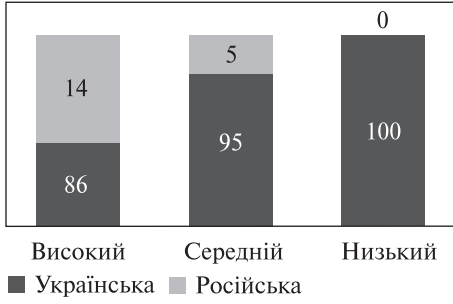

Рис. 7. Рідна мова. 2015 р.

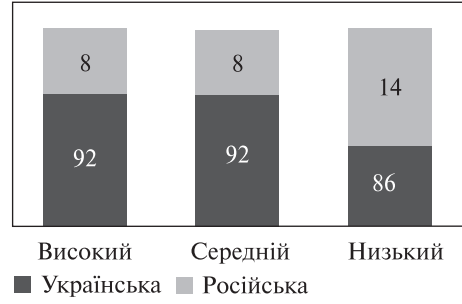

Рис. 8. Рідна мова. 2019 р.

52% респондентів відповіли «українською», а в 2019 р. — 77%. Цілком імовірно, що причиною такої зміни може бути покращання соціально-економічного стану вінницьких родин, яке водночас змінило і ставлення до мови, однак однозначної відповіді на таке питання поки що немає.

Схожу тенденцію можемо відстежити у ставленні до мови в сім'ях із високим показником ФС на прикладі питань щодо спілкування з батьками та друзями, де помітним є зростання частки української мови (Табл. 1, 2).

Під час ситуації, коли до респондента звертаються іншою мовою, у 2015 р. частіше перемикалися на іншу мову старшокласники з сімей із високими статками (86%). Натомість у 2019 р. на питання «Якщо до тебе звертаються українською/російською, відповідаєш...» порівняльні діаграми засвідчують, що респонденти з усіх трьох категорій краще володіють

Таблиця 1. У спілкуванні з батьками користуюся... мовою

%	2015 рік				2019 рік			
	з мамою		з татом		з мамою		з татом	
	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.
високий	52	48	59	41	77	23	77	23
середній	71	29	69	31	76	24	69	31
низький	90	10	67	33	66	34	64	36

Таблиця 2. У спілкуванні з друзями користуюся... мовою

%	2015 рік		2019 рік	
	з друзями		з друзями	
	укр.	рос.	укр.	рос.
високий	62	38	79	21
середній	75	25	73	27
низький	76	24	66	34

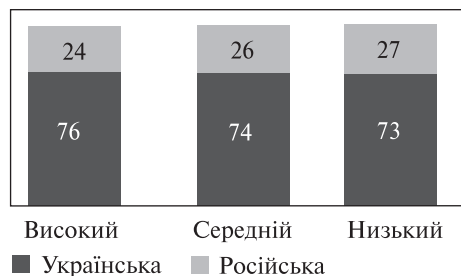

Рис. 9. Якою мовою починаєш розмову з незнайомцем?

українською порівняно з 2015 р. й охочіше нею відповідають (Табл. 3). Хоча такі висновки не можуть бути однозначними, оскільки через отримані нами відповіді важко визначити, якою мовою реально користується респондент поза ситуацією, коли потрібно відповідати на звертання іншою мовою.

На питання «Якою мовою починаєш розмову з незнайомцем?» різниця у відповідях підлітків, які належать до сімей з різними статками, є незначною (2 – 3%), однак помітно, що старшокласники з родин із низьким ФС частіше користуються російською (Рис. 9). Анкетування 2019 р. засвідчує збільшення впливу школи на вибір мови респондентами, які належать до сімей з різними статками. Особливо помітним є перемикавання на українську підлітків із родин з низьким рівнем ФС (Табл. 4): у 2015 р. в цій категорії на 14% збільшувалася кількість користувачів українською в стінах школи (з середнім — на 13%, з високим — на 7%). У 2019 р. відбулося зростання у всіх категоріях: 20% старшокласників з сімей з низьким показником ФС у школі переходять на українську (з середнім — 17%, з високим — 14%).

Отже, порівнюючи отримані результати за два роки, можемо окреслити кілька тенденцій:

Таблиця 3. У спілкуванні з незнайомцями користуєшся... мовою

%	2019 рік			
	Якщо до тебе звертаються українською, то відповідаєш ...		Якщо до тебе звертаються російською, то відповідаєш ...	
	укр.	рос.	укр.	рос.
високий	96	4	30	70
середній	94	6	28	72
низький	98	2	30	70

Таблиця 4. У школі / поза школою спілкуєшся... мовою

%	Спілкування в школі				Спілкування поза школою			
	2015 рік		2019 рік		2015 рік		2019 рік	
	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.
високий	69	31	93	7	62	38	79	21
середній	88	12	90	10	75	25	73	27
низький	90	10	86	14	76	24	66	34

1) загалом за останні 5 років несуттєво збільшилося використання російської мови в різних сферах на 2 — 4%, що, однак, не дає нам підстав вважати ці дані достовірними через незначну різницю. Окрім цього, у дослідженні 2015 р. ми виокремили як додатковий фактор впливу соціально-політичної зміни, які відбулися в країні в 2014 р., що відобразилося і на ставленні до мови (помітним було зростання кількості української мови в усіх сферах);

2) тенденція до збільшення частки російської мови в користуванні соцмережами впродовж останніх чотирьох років засвідчує важливість впливу цього фактору (різниця — 6%);

3) анкетування засвідчило перерозподіл статків сімей: кількість родин з високим показником ФС зросла на 14%, так само збільшилася частка з низьким ФС — на 8%;

4) зміни в оцінюванні статків родини спричинили перерозподіл в мовному питанні, зокрема в сім'ях з високим рівнем ФС збільшилося використання української мови в спілкуванні з друзями — на 15%, з татами — на 18%, з мамами — на 25%, з однолітками в школі — на 24%;

5) школа впливає на вибір мови в ситуації диглосії: у 2019 р. збільшилася кількість респондентів, які в стінах навчального закладу переходять на українську, хоча з друзями спілкуються російською: у 2015 р. така різниця в середньому була на 11%, а в 2019 р. — на 17%. Школа найбільше впливає на російськомовних користувачів, які належать до сімей з низьким фінансовим забезпеченням (14% респондентів з таких сімей засвідчили перехід на українську в 2015 р. і 20% — у 2019 р.). Найбільше зросло використання в школі української мови респондентами з родин з найвищим ФС (на 24%), але це питання потребує додаткового вивчення;

6) підлітки з сімей з низькими статками частіше починають розмову з незнайомцем (за даними 2019 р.) російською мовою. Схожа тенденція до перемикання на іншу мову в розмові з іншими була помічена серед цієї ж категорії і в 2015 р., проте різниця не є суттєвою (до 3%);

7) в опитуванні 2015 р. ми робили припущення, що кількість російської мови в сім'ях з високим рівнем ФС буде зростати, оскільки частка російськомовних мам в таких родинах була більшою, ніж татів. Однак наше припущення не підтвердилося в анкетуванні 2019 р.;

8) у 2015 році старшокласники та їхні батьки в сім'ях з високими статками надавали перевагу російській мові. Натомість опитування 2019 р. засвідчило тенденцію до збільшення частки української серед старшокласників з родин, де рівень ФС є високим, і навпаки, в 2019 р. частка російської серед підлітків з сімей з низьким показником ФС суттєво збільшилася (на 10% у спілкуванні з друзями, на 4% у спілкуванні в школі).

Загалом відчутної кореляції між рівнем фінансового забезпечення сім'ї респондента та вибором мови не встановлено, хоча в обох опитуваннях помітною є певна тенденція до зміни в ставленні до використання мови представниками родин з різним показником ФС.

Результати проаналізованого масиву не можуть бути перенесеними на генеральну сукупність школярів Вінниці певного віку, адже мають

розвідувальний характер. Проте отримані дані уможливають розуміння напрямків встановлених зв'язків і стануть поштовхом для продовження досліджень у рамках обраної проблеми за допомогою інших соціологічних методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Р. Т. Социолінгвістика: Цели, методы и проблемы. Москва, 1980.
2. Залізник Г.М., Масенко Л.Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. Київ, 2001.
3. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Кона і його співпрацівників. Київ, 2007.
4. Ткачук Т. Вплив рівня освіченості родини на вибір мови респондентом в умовах українсько-російського білінгвізму. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2015. 11. Вип. 21 (2). С. 129 — 133.
5. Ткачук Т.П. До питання про мовну толерантність (результати опитування, проведеного у Вінницькій області). *Мова: класичне — модерне — постмодерне. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»*. 2017. Вип. 3. С. 68 — 76.
6. Ткачук Т.П. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*. 2013. Вип. 9. С. 415 — 420.
7. Чернов Д.Н. Психогенетические исследования речевых и языковых способностей: краткий обзор и перспективы изучения. *Современная зарубежная психология*. 2014. № 2. С. 5 — 17.
8. McGregor W.B. *Linguistics. An Introduction*. London, 2009.
9. Mittler P. Language development in young twins: biological, genetic and social aspects. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologicae*. 1976. Vol. 25. P. 359 — 365.
10. Tkachuk T. Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings. *Sociolinguistics Symposium 19* (Berlin, 21 — 24.08.2012). С. 97.
11. Tkačuk T. Der Einfluss des Sprachmilieus der Schule auf die Entwicklung des ukrainisch-russischen Bilingualismus. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"* (München — Berlin, 2014). P. 210 — 214.
12. Tkačuk T. Einfluss der finanziellen Lage einer Familie auf die Sprachwahl bei einem Befragten unter bilingualen Bedingungen. *Jahrbuch der VI. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"* (München — Berlin, 2015). P. 227 — 232.

REFERENCES

1. Bell, R.T. (1980). *Sociolinguistics: Goals, Methods and Problems*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya (in Rus.).
2. Zaliznyak, H.M., Masenko, L.T. (2001). *Language situation in Kyiv: the present day and the future*. Kyiv: KM Akademiia (in Ukr.).
3. *Social Structure and Personality: A study by Melvin Kohn and others*. (2007). Kyiv: KM Akademiia (in Ukr.).
4. Tkachuk, T. (2015). Correlation between educational level of a family and speakers' language selection in a Ukrainian-Russian bilingual environment. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya "Movoznavstvo"*. 11. Vol. 21 (2). P. 129 — 133 (in Ukr.).
5. Tkachuk, T.P. (2017). On the linguistic tolerance (results of surveys conducted in Vinnytsia region). *Mova: klasychne — moderne — postmoderne*. "KM Akademiia", 3, 68 — 76 (in Ukr.).
6. Tkachuk, T.P. (2013). Formation of Ukrainian-Russian bilingual practices of three generations in the city of Vinnytsia. *Filolohichni studii. Naukovyj visnyk Kryvoriz'koho natsional'noho universytetu*, 9, 415 — 420 (in Ukr.).
7. Chernow, D.N. (2014). Psychogenetic Studies of Speech and Language Abilities: A Brief Overview and Perspectives for Studying. *Modern Foreign Psychology*, 2, 5 — 17 (in Rus.).

8. McGregor, W.B. (2009). *Linguistics. An Introduction*. London: Continuum (in Eng.).
9. Mittler, P. (1976). Language development in young twins: biological, genetic and social aspects. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologicae*, 25, 359–365 (in Eng.).
10. Tkachuk, T. (2012). Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings. *Sociolinguistics Symposium 19* (Berlin, August 21 – 24, 2012). P. 97 (in Eng.).
11. Tkachuk, T. (2014). Ukrainian-Russian bilingualism: the role of the school. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"* (München – Berlin, 2014). P. 210 – 214 (in Germ.).
12. Tkachuk, T. (2015). Influence of the financial factor in a language choice in bilingual families. *Jahrbuch der VI. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"* (München – Berlin, 2015). P. 227 – 232 (in Germ.).

Статтю отримано 25.06.2019

T.P. Tkachuk

Municipal Higher Educational Institution
"Vinnytsia academy of continuing education", Vinnytsia

THE FINANCIAL FACTOR INFLUENCING THE CHOICE OF LANGUAGE IN BILINGUAL FAMILIES (COMPARATIVE ANALYSIS OF TWO POLLS CONDUCTED IN VINNYTSIA)

In the current study, we compare the results of surveys run in 2015 and 2019 in which students were asked different questions about their mother tongue, concerning the use of language to communicate with members of their families, with friends, at school, etc. In addition, the respondents had to specify the financial status (FS) of their family. All these students, aged between 15 – 18 years, live in the city of Vinnytsia.

In this survey, we clarify the role played by the financial resources of each student's family when bilingual speakers have to choose between Ukrainian or Russian as their language of communication.

In general, there is no hard and fixed correlation between the FS of the respondent's family and the choice of language made; however, in both surveys we note a certain tendency for students with a different FS to prefer one or the other language.

In 2015, high school students and their parents in high-income families preferred the Russian language. On the contrary, a 2019 poll showed a general increase in the amount of Ukrainian used by students coming from families with a higher level of FS (15% more in communicating with their friends, 18% more – with their fathers, and 25% more – with their mothers). In 2019, the use of Russian among adolescents from families with a lower FS increased significantly (4% more in communicating at school, 10% more in communicating with friends).

The data provided here gives us a clear understanding of the trends in the use of language analysed. These findings should serve a stimulus for further research in the area of bilingualism.

Keywords: *Ukrainian-Russian bilingualism, bilingual speakers, language use, linguistic environment, language situation, financial factor in language use.*